

Modrzejewska-Leśniewska, Joanna

Emir-reformator. Modernizacyjna polityka władcy Afganistanu Amanullaha

Przegląd Historyczny 89/1, 69-86

1998

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

Emir-reformator. Modernizacyjna polityka władcy Afganistanu Amanullaha

Jeżeli mówi się o modernizacji kraju należącego do kręgu kultury islamskiej, z reguły ma się na myśli Turcję i działalność Atatürka. Jeszcze do niedawna wydawało się, że jego polityka doprowadziła do zerwania z przeszłością i wykreowania nowoczesnego, świeckiego państwa. W 1924 roku Mustafa Kemal zniósł kalifat, co pociągnęło za sobą sekularyzację szkolnictwa, likwidację instytucji religijnych, odrzucenie *szariat* i wprowadzenie kalendarza gregoriańskiego na miejsce muzułmańskiego. *Szariat* zastąpiono kodeksami prawnymi opartymi na doświadczeniach państw europejskich — Szwajcarii, Niemiec i Włoch. Za czasów Atatürka podjęto walkę także z takimi przejawami tradycji jak ubiór — noszenie fezów przez mężczyzn stało się przestępstwem¹.

Na ogół reformy wprowadzone przez Mustafę Kemala ocenia się pozytywnie i nie kwestionuje ich skuteczności. Jednakże działalność Atatürka i jego osobowość przesłania dokonania innych władców krajów muzułmańskich. Tak przedstawia się sytuacja i w przypadku Amanullaha, władcy Afganistanu, który podjął się reformowania swojego kraju na wielu frontach. Osoba tego władcy nie została, w pewnym sensie, doceniona².

¹ Celem niniejszego artykułu nie jest prezentacja i analiza reformatorskich działań Mustafy Kemala. Jego działalności na tym polu poświęcono wiele prac. Zainteresowanych odsyłam, między innymi, do: H.E. Allen, *The Turkish Transformation: a Study of Social and Religious Development*, Chicago 1935 (reprint 1968); N. Berkes, *The Development of Secularism in Turkey*, Montreal 1964; B. Lewis, *The Emergence of Modern Turkey*, Oxford-New York 1961; J.S. Łątko, *Kemal Atatürk, Ojciec Turków*, Kraków 1994; S. Mardin, *Religion and Politics in Modern Turkey*, [w:] *Islam in the Political Process*, wyd. J.P. Piscatori, Cambridge-New York 1982; D. Rustow, *Politics and Islam in Turkey 1920-1935*, [w:] *Islam and the West*, wyd. R.N. Frye, The Hague 1957; D. Webster, *The Turkey of Atatürk; Social Process in the Turkish Reformation*, Philadelphia 1939.

² Zaważyło na tym kilka czynników — Amanullah miał, generalnie, „złą prasę” u Brytyjczyków z powodu doprowadzenia do III wojny afgańsko-brytyjskiej i uzyskania przez Afganistan niepodległości. Korzeni tej niechęci można szukać także w czasach panowania Amanullaha i rezydowania w Kabulu brytyjskiego ambasadora, sir Francis Humphrysa (1922-1929). Obaj mężowie stanu nie lubili się. Miało to oczywisty wpływ na treść i wydźwięk raportów wysyłanych przez Humphrysa do Londynu i kształtowania wizerunku emira. Zob. Telegrams from Sir Francis Humphrys in the British Legation, Kabul, to the Foreign Office, London: no. 125, November 3, 1927, The India Office, 1858-1947. Oriental and India Office Collections (OIOC), The British Library, London,

Obejmując w lutym 1919 roku władzę w Afganistanie, Amanullah stanął na czele państwa, które pod wieloma względami z punktu widzenia Europejczyka znajdowało się w średniowieczu. Zacofanie to najwyraźniej rysowało się w takich dziedzinach jak przemysł, system sprawowania władzy, czy edukacja. Specyficzne było życie religijne i obyczaje, które w Afganistanie dyktował islam i tradycja.

Wobec zastanego stanu rzeczy Amanullah mógł przyjąć dwie postawy. Jedną mogła być kontynuacja — mógł pójść w ślady swoich poprzedników — Abdur Rahmana Khana i Habibullaha. Mógł podjąć drobne, wycinkowe działania mające utwierdzić istniejącą sytuację, naśladując w tej materii szczególnie swojego ojca — Habibullaha. Wprowadzane przez Habibullaha nowości były w wielu przypadkach odosobnionymi działaniami w poszczególnych dziedzinach, natomiast brakowało im kompleksowości i powiązań. Zmiany przeprowadzono w takich obszarach jak administracja kraju, armia, edukacja, służba zdrowia, komunikacja czy przemysł. W ramach reformy administracji kraju wprowadzono podział na sześć prowincji, które z kolei podzielono na dystrykty. Dokonano także pewnych zmian w funkcjonowaniu sądów, na przykład wyroki śmierci wydane przez lokalne kolegia musiały być zatwierdzane przez emira. Habibullah podjął działania nastawione na modernizację armii poprzez wprowadzenie nowoczesnej broni³ i rozbudowanie programu szkolenia. W celu realizacji tego drugiego zadania w latach 1904-1906 powołano do życia Królewską Szkołę Wojskową (Madrassa-ye Harbi-ye Sirajieh). Poza tym Habibullah uciekł się do wielokrotnie sprawdzonej metody — podniósł żołd zarówno żołnierzy, jak i oficerów. Żołd żołnierzy wzrósł z 8 kabulskich rupii miesięcznie najpierw do 10, a później do 13 rupii.

Walcząc z analfabetyzmem⁴ swoich poddanych, w 1904 roku emir powołał do życia Habibiya College⁵. Powstanie takiej szkoły, przeznaczonej wyłącznie dla chłopców, nie rozwiązało edukacyjnych problemów Afganistanu. Zdecydowana większość szkół na wszystkich poziomach oparta była na tradycji islamskiej, a ich absolwenci byli słabo przygotowani do dalszej edukacji w nowoczesnych szkołach i tworzenia zrębów nowoczesnego państwa. Dążąc do podniesienia poziomu tego szkolnictwa Departament Edukacji (utworzony w 1913 roku) zorganizował kursy dla nauczycieli szkół podstawowych i przygotował zunifikowane podręczniki do niektórych przedmiotów.

L/P&S/10/1203P135, 1927; Telegrams from Sir Francis Humphrys in the British Legation, Kabul, to the Foreign Office, London: no. 174, February 10, 1929, OIOC, L/P&S/10/53/Part 3, 1929. Ta niechęć przeniosła się także na publikacje naukowe. Zob. W.K. Fraser-Tyler, *Afghanistan. A Study of Political Developments in Central Asia*, London-New York-Toronto 1950, s. 202; P. Sykes, *A History of Afghanistan* t. II, London 1940, s. 295-301. Nawet praca L.B. Poollad'a'y, *Reform and Rebellion in Afghanistan, 1919-1929. King Amanullah's Failure to Modernize a Tribal Society*, Ithaca-London 1973, poświęcona reformatorskim działaniom emira, odnosi się do nich krytycznie, nie dostrzegając pozytywnych stron jego działalności. Analizując przedsięwzięcia Amanullaha zbyt często ocenia je w oderwaniu od miejscowych warunków i stanu zastanego.

³ Bazowano tu przede wszystkim na broni sprowadzanej z zagranicy. Stało to w sprzeczności z założeniem samowystarczalności i oparcia na miejscowej produkcji.

⁴ Odsetek analfabetów w Afganistanie szacowano na 98%. A. Thornton, E. Thornton, *Leaves from an Afgan Scrapbook*, London 1910, s. 12.

⁵ Istnieją pewne kontrowersje co do daty powstania Habibiya College. A. Thornton, E. Thornton, op. cit., s. 11 podają jesień 1906 roku. D.N. Wilber, *Afghanistan, Its People, Its Society, Its Culture*, New Haven 1962, s. 84, optuje za rokiem 1907, po wycieku Habibullaha w Indiach i zapoznaniu się z działalnością Aligarh College.

Także w dziedzinie ochrony zdrowia Habibullah przedsięwziął pewne kroki. W 1913 roku założono w Kabulu pierwszy szpital. Dysponował on 30 łózkami, a jednocześnie pełnił funkcje przychodni i apteki. Mimo skromnych możliwości, w pierwszym roku działalności (1914) leczył 29 466 pacjentów i przeprowadził 95 poważnych operacji. Podejmowano także działania, których celem była likwidacja lub ograniczenie epidemii. Po epidemiach cholery w Kabulu w 1903 i 1915 roku wprowadzono obowiązek codziennego sprzątnięcia ulic w stolicy. Poddano szczepieniom przeciwko ospie tysiące dzieci zarówno w Kabulu, jak i w innych dużych miastach, między innymi w 1916 roku w Heracie. Starano się także ograniczyć występowanie malarii poprzez osuszanie bagien i dostarczanie ludności takich leków jak chinina, atabrine i plasmochin. Niezależnie od dobrych chęci emira i podejmowanych działań system ochrony zdrowia Afganów pozostał na niskim poziomie. Istniejącej sytuacji winni po części byli sami Afganie, którzy woleli leczyć się u miejscowych znachorów i ziołarzy, i bardziej wierzyli mułom i świętym relikwiom niż lekarzom.

Habibullah zainteresował się także kwestiami transportu, przede wszystkim w powiązaniu z handlem. Wybudowano drogi z Kabulu do Dakki, Kohistanu, Czarikaru, Dżabal-ul-Siradż, Kandaharu, Heratu oraz drogę Kandahar-Kwetta. Skonstruowano pierwszy stalowy most w Afganistanie, a wiele innych naprawiono. Z budową dróg i mostów połączono akcję edukacyjną, która miała na celu uświadomienie znaczenia dróg⁶. Emir popierał również rozwój transportu samochodowego i automobilizmu w ogóle. W 1905 roku, jako pierwszy, sprowadził samochód do Afganistanu i miał w zwyczaju co jakiś czas podróżować nim pomiędzy Kabulem i Dżalalabadem. Habibullah przyczynił się także do założenia pierwszej afgańskiej spółki akcyjnej Afghan Motor Transport Company i namawiał zamożnych Afganów do inwestowania w nią⁷.

W 1908 roku uruchomiono linię telefoniczną pomiędzy Kabulem i Dżalalabadem, a planowano uruchomienie podobnych połączeń także z innymi dużymi ośrodkami miejskimi⁸. Ta jedyna funkcjonująca linia telefoniczna w zasadzie była zarezerwowana do prywatnego użytku emira.

Przedmiotem zainteresowania Habibullaha był także przemysł, a szczególnie jego rozwój na prowincji. Wspomagając jego rozwój emir zakupił wyposażenie garbarni i fabryki butów⁹. Wybudowano fabrykę tkanin. Habibullah doprowadził do uruchomienia destylatorni mającej produkować alkohol na eksport do Indii. Przedsięwzięcie to zostało jednak zarzucone.

Największym osiągnięciem emira, jeżeli idzie o rozwój przemysłu w Afganistanie, było niewątpliwie wybudowanie pierwszej hydroelektrowni w Dżabal-ul-Siradż koło Dżalalabadu. Obiekt ten wznoszono w latach 1910-1913; miał on moc 1500 kilowatów¹⁰. Inwestycja ta była bardzo istotna dla rozwoju przemysłu w Afganistanie ze względu na kłopoty z surowcami energetycznymi. Znaczna część afgańskiego przemysłu była skoncentrowana w Kabulu, gdzie brakowało paliw. Nie-

⁶ A. C. J e w e t t, *An American Engineer in Afghanistan*, Minneapolis 1948, s. 226-227.

⁷ Firma ta dysponowała trzema lub czterema samochodami i ciężarówkami. Oficjalnie celem jej działania było przewożenie ładunków z Indii do Afganistanu i wywożenie afgańskich produktów. Faktycznie była wykorzystywana przez emira do transportu na jego potrzeby.

⁸ A. H a m i l t o n, *Problems of the Middle East*, London 1909, s. 255.

⁹ A. T h o r n t o n, E. T h o r n t o n, op. cit., s. 33-35, 36.

¹⁰ M o h a m m e d A l i, *Afghanistan. The Mohammedzai Period*, Kabul 1959, s. 154.

dobór był tak znaczący, że istniała konieczność ochrony drzew — policja otrzymała rozkaz strzelania do każdego, kto próbowałby ścinać drzewo na swoje potrzeby. Brakowi drewna próbowano zaradzić poprzez wprowadzenie programu zalesiania, ale były to działania, które miały przynieść efekt za kilka lub kilkanaście lat¹¹.

Podjmując te wyrywkowe działania na polu modernizacji swojego kraju, Habibullah próbował opierać się na europejskich specjalistach. W pierwszych latach rządów na służbie u niego była trójka Europejczyków: pielęgniarka Daly, inżynier Martin i ekspert w sprawach uzbrojenia Fleischer. Po roku 1905 wzrosła liczba europejskich specjalistów pracujących dla afgańskiego władcy. Wśród nich byli także Brytyjczycy. Współpraca Habibullaha z Europejczykami wywołała niezadowolenie wśród samych Afganów. Do tej niechęci przyczyniły się takie problemy, jak nadużywanie alkoholu przez niektórych Europejczyków czy też oszustwa ze strony różnych naciągaczy. W efekcie ich działalności Afganistan kupował urządzenia zupełnie mu nieprzydatne, natomiast płacił za nie bająnskie sumy. Nabywano również przedmioty zbytku, jak na przykład pianino, fonograf czy elektrycznie podgrzewaną wannę. Różnej maści naciągacze, którzy na przykład podawali się za inżynierów, narazili władze afgańskie na znaczne straty finansowe. Na przykład jeden z nich wziął 47 000\$ na zakup urządzeń do fabryki mydła i ulotnił się z gotówką¹². Wiele firm zagranicznych wykorzystując ekonomiczną izolację kraju, nieznaną zasad handlu zagranicznego i brak systemu bankowego osiągało zyski rzędu 60% od zainwestowanych sum. Pragnąc zapobiec tego rodzaju praktykom władze afgańskie ustanowiły swojego agenta handlowego w Indiach i otworzyły rodzaj przedstawicielstwa bankowego. Habibullah polecił również przygotowanie prawa umożliwiającego utworzenie spółek akcyjnych w Afganistanie.

Działania te prowadzono wycinkowo i nie były one w stanie zmienić generalnie sytuacji tak gospodarczej, jak i społecznej. Najdobitniej podkreślała to postawa samego emira, który z jednej strony próbował modernizować kraj, z drugiej ulegał pokusom różnego rodzaju gadżetów. Habibullah wsławił się szalonymi jazdami zagranicznymi samochodami i wydawaniem olbrzymich sum na sprzęt fotograficzny¹³.

Przejmując władzę w Afganistanie Amanullah podjął się olbrzymiego zadania — spróbował przenieść swój kraj z warunków średniowiecza w europejski wiek XX. Na modernizacyjne plany i idee emira niezwykle silny wpływ miała osoba Mahmuda Beg Tarzi¹⁴, a także antybrytyjskość „wyssana z mlekiem matki”.

¹¹ F.A. Martin, *Under the Absolute Amir*, New York 1907, s. 265. Konieczność bazowania na drewnie jako materiale energetycznym wynikała z niedostępności innych surowców. Jeżeli chodzi o węgiel kamienny, to złoża znajdujące się najbliżej Kabulu zalegały na znacznej głębokości, ich eksploatacja wymagała sporych nakładów finansowych i zaangażowania nowoczesnych urządzeń. Złoża te były trudne do eksploatacji ze względu na strukturę geologiczną, jednym z problemów była woda, która wymagała wypompowywania. Afganistan nie dysponował ani pieniędzmi, ani niezbędnymi maszynami.

¹² A.C. Jewett, op. cit., s. 229.

¹³ L.B. Poulada, op. cit., s. 11.

¹⁴ Mahmud Tarzi, nazywany „ojcem afgańskiego dziennikarstwa”, żył w latach 1865-1933. Wykształcenie zdobył w Indiach i w Damaszku. Od października 1911 roku do stycznia 1919 roku wydawał „Siraj al-Akhbar Afghaniyah” („The Lamp of the News of Afghanistan”). Gazeta ta nawoływała do połączenia wiary muzułmańskiej z procesem modernizacji i patriotyzmem. Tarzi i inni piszący w „Siraj al-Akhbar” optowali za równością kobiet, obowiązkowym szkolnictwem, rozbudową linii kolejowych, dróg, linii telefonicznych i telegraficznych, przemysłu i służby zdrowia. Mahmud Tarzi

Wprowadzenie przez Amanullaha reform można podzielić na trzy etapy¹⁵. Pierwszy z nich przypadł na lata 1919-1923. W okresie tym tworzone były prawne, sądowe i administracyjne podstawy funkcjonowania państwa. Ta faza reformowania kraju zakończyła się wraz z wybuchem rebelii w prowincji Chost (1923-1924). Po uporaniu się z tym wystąpieniem, Amanullah powrócił do działań modernizacyjnych. Jednakże po doświadczeniach z rebelią zwolniono tempo wprowadzania zmian. Trzeci etap reform rozpoczął się wraz z powrotem emira z podróży po Europie (lipiec 1928). Cechą charakterystyczną tego okresu było znaczne przyspieszenie wprowadzanych modyfikacji, co zapewne nastąpiło na skutek obserwacji poczynionych podczas europejskich wojaży. Trzecia faza reformowania Afganistanu była krótka — trwała około 6 miesięcy — i zakończyła się w styczniu 1929 roku wraz z abdykacją Amanullaha. Krótkotrwałość tego okresu sprawiła, że wprowadzone w tym okresie reformy nie wyszły poza sferę planowania. Należy tutaj zaznaczyć, że chociaż w reformowaniu kraju przez Amanullaha wyróżnić można te trzy okresy, to wiele działań było wprowadzanych i realizowanych przez dwie lub nawet trzy fazy.

Jednym z obszarów intensywnego zainteresowania Amanullaha było prawodawstwo i w ogóle system prawny funkcjonowania państwa. Największym chyba osiągnięciem prawnym emira było uchwalenie Konstytucji 9 kwietnia 1923¹⁶. Liczyła ona 73 artykuły i regulowała takie kwestie jak status Afganistanu jako niepodległego państwa, religia państwowa i miejsce innych wyznań, pozycja i dziedziczność władzy, prawa poddanych, funkcjonowanie rządu, władze prowincji, sądownictwo i finanse. Konstytucja, z europejskiego punktu widzenia, nie wydawała się ani zbyt liberalna ani zbyt demokratyczna. Jednak należy spojrzeć na pewne jej artykuły trochę pod innym kątem, uwzględniając miejscowe warunki i zwyczaje. Taką kwestią była niewątpliwie sprawa religii. Artykuł 2 stanowił: „Religią Afganistanu jest święta religia islamu. Wierzący innych religii, na przykład Żydzi i Hindusi, zamieszkujący w Afganistanie mają prawo do ochrony ze strony państwa pod warunkiem, że nie naruszają porządku publicznego”¹⁷. Wprawdzie 28 stycznia 1925, po rebelii w prowincji Chost, artykuł ten został uzupełniony o zapis: „Hindusi i Żydzi muszą płacić specjalny podatek i nosić wyróżniające ich ubrania”¹⁸, ale i tak należy mówić o prawnej tolerancji dla innowierców w latach dwudziestych w Afganistanie¹⁹. Jest to tym bardziej wy-

prezentujący takie właśnie poglądy znalazł się w najbliższym otoczeniu Amanullaha, a jego córka Soraya (niezłe zresztą wykształcona), została trzecią żoną emira (z pierwszą Amanullah rozwiódł się, a druga zmarła przy porodzie).

¹⁵ Podział ten jest powszechnie przyjmowany w historiografii. Zob. L.B. P o u l l a d a, op. cit., s. 69-70.

¹⁶ Anglojęzyczna wersja pierwszej afgańskiej konstytucji znajduje się w: L.B. P o u l l a d a, op. cit., *Appendix A*.

¹⁷ *The religion of Afghanistan is the sacred religion of Islam. Followers of other religions such as Jews and Hindus residing in Afghanistan are entitled to the full protection of the state provided they do not disturb the public peace.*

¹⁸ *Hindus and Jews must pay the special tax and wear distinctive clothing., Annotated Amendments of January 28, 1925, [w:] L.B. P o u l l a d a, op. cit., Appendix B.*

¹⁹ Można mówić tu o bardzo ciekawym zjawisku jeżeli chodzi o tolerancję religijną. O ile Afganiec byli w stanie zaakceptować fakt współżycia z innowiercami w rodzaju Hindusów czy Żydów, o tyle nie potrafili pogodzić się z odstępstwami w obszarze islamu. Głosiciele sekty Ahmadiyah, którzy przybyli do Afganistanu spotkali się z wrogim przyjęciem. Trzech z nich w latach 1924-1925

raziste jeżeli porówna się chociażby z podejściem do innych religii we współczesnej Arabii Saudyjskiej²⁰.

Niewątpliwym przejawem nowości i liberalnych tendencji prezentowanych przez władcę i jego otoczenie były artykuły 8-24, które gwarantowały obywatelstwo afgańskie bez względu na wyznawaną religię, wolność osobistą, prawo do sprawiedliwego sądu, wolności prasy, działalności gospodarczej, bezpłatnej edukacji i własności prywatnej. Artykuły te znosiły niewolnictwo, wszelkie formy pracy przymusowej i tortury.

Artykuły 25-38 wprowadzały instytucję rządu z ministrami i precyzowały zakres ich obowiązków. Sformułowanie tych artykułów nastąpiło niewątpliwie na podstawie doświadczeń uzyskanych od marca 1919 roku, kiedy to Amanullah powołał do życia gabinet z ministrami. W skład pierwszego rządu afgańskiego wchodził: Itmad-ud-Doulah²¹ — premier, Muhammad Ibrahim Khan — minister sprawiedliwości, Saleh Muhammad Khan — minister wojny, Mahmud Beg Tarzi — minister spraw zagranicznych, Mirza Mahmud Khan — minister skarbu, Mullah Ghulam Muhammad Khan — minister handlu, Abdur Rahman Khan — minister oświaty, Ali Jan Khan — minister rolnictwa, Mirza Ghulam Qadir — minister transportu²². Ministerstwu towarzyszyły urzędy w randze ministerstwa — poczty, telegrafów i telefonów, oraz służby zdrowia. Zarówno ministerstwa jak i urzędy były zorganizowane na wzór europejski²³. Powołane przez Amanullaha instytucje faktycznie działały, o czym na własnej skórze przekonali się Brytyjczycy. Brytyjski agent w Kabulu, Khan Bahadur Hafiz Saifullah Khan, pewnego dnia usiłował widzieć się z emirem przychodząc niemal z ulicy, tak jak miał w zwyczaju robić to wcześniej. Spotkała go jednak przykra niespodzianka — nie został przyjęty,

zostało ukamienowanych, a sam Amanullah nawoływał w meczecie do donoszenia o członkach tej sekty. Rhea T a l l e y S t e w a r t, *Fire in Afghanistan, 1914-1929. Faith, Hope and British Empire*, Garden City 1973, s. 280-281.

²⁰ Problemy na tle religijnym doszły do głosu w Arabii Saudyjskiej podczas operacji „Pustynna Burza” w 1990 roku i zmusiły Amerykanów do pewnych ograniczeń w tej materii. „Wszyscy chcemy zapewnić naszym żołnierzom swobodę wiary religijnej — zacząłem — ale, aby to uzyskać musimy wykazać trochę rozsądku. Wy, kapłani skierowani do Rijadu i innych miast, mieliście już okazję zorientować się, jak bardzo wrażliwa jest miejscowa ludność. Obrażliwy jest dla nich już sam znak krzyża. Dlatego też tych z was, którzy działają w miastach, muszę prosić, byście nie nosili na swych mundurach insygniów chrześcijańskich czy żydowskich, lub żebyście nosili je w sposób niewidoczny dla innych”. H.N. S c h w a r z k o p f, *Autobiografia. Nie trzeba bohatera*, Warszawa 1993, s. 363-364.

²¹ Faktycznie pierwszym premierem Afganistanu był Abdul Kuddus Khan. Sprawował on urząd tylko przez kilka tygodni, gdyż został wysłany by dowodzić w rejonie Kandaharu w III wojnie afgańsko-brytyjskiej. Telegram from the Viceroy Delhi, to His Majesty's Secretary of State for India, London, 21st March 1919, The British Foreign Office Records of General Political Correspondence for Russia, 1906-1945, F.O.371, mikrofilm, Library of Indiana University, Bloomington, USA, No. 120/87492/371/3990. From Mahmud Tarzi, Foreign Office, to the Foreign Secretary to the Exalted Government of India of the Sublime British Government, 29th March 1919, F.O.371, No. 131/83564/371/3990. L.W. A d a m e c, *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century. Relations with USSR, Germany, and Britain*, Tuscon 1974, s. 52.

²² Firman to Mirza Ghulam Haider, Afghan Post Office. List of the Members of the Afghan Cabinet Appointed for the Reformation of the Affairs of the Stable Government of Afghanistan, 26th March 1919, F.O.371, No. 40/98423/371/3990.

²³ J. C a s t a g n é, *Notes sur la politique extérieure de l'Afghanistan depuis 1919*, Paris 1921, s. 26-35.

a Mahmud Tarzi, jako minister spraw zagranicznych, pouczył iż najpierw powinien zwrócić się do niego²⁴.

Konstytucja została obudowana różnego rodzaju zbiorami przepisów i regulacji. Do naszych czasów zachowała się jedynie część z nich²⁵. Wśród nich zachowały się takie jak: „Prawo dotyczące agentów handlowych”, „Prawo dotyczące działalności akademików”, „Prawo dotyczące dowodów osobistych, obywatelstwa i paszportów”, „Prawo dotyczące ceremonii pogrzebowej”, „Prawo dotyczące kredytowania handlu”, „Kodeks karny”, „Wojskowy kodeks karny”, „Prawo prasowe”, „Prawo dotyczące opieki i edukacji sierot”, „Prawo dotyczące Kanału Razak w Prowincji Północnej” czy „Prawo dotyczące finansów”. W sumie znamy 64 regulacje prawne wprowadzone przez Amanullaha²⁶. Tylko na podstawie tego wyliczenia można zorientować się, iż emir dążył do prawnego uregulowania prawie wszystkich dziedzin życia politycznego, gospodarczego i społecznego. Oczywiście śmieszyć mogą nas niektóre przepisy, jak na przykład „Prawo dotyczące skrótów oficjalnych tytułów” przyjęte 15 stycznia 1926 roku, ale znaczna część zachowanych regulacji prawnych miała całkiem poważny charakter i odnosiła się do zagadnień istotnych dla funkcjonowania państwa.

Innym obszarem zainteresowania i aktywności Amanullaha była sfera ekonomii, i w tej dziedzinie reformy były przeprowadzane przez cały okres jego panowania. W sferze tej reformy dotyczyły zarówno zwalczania starych praktyk, jak i wprowadzania nowych metod. Jeżeli chodzi o rezygnację z funkcjonujących dotychczas zasad, to na przykład zniesiono podatek „na olej do włosów królowej”. Generalnej reformie poddano system podatkowy państwa. Zniesiono cła wewnętrzne wpływając tym samym na przepływ towarów w kraju, a także wzmacniając poczucie politycznej jedności. Wprowadzono cyfry arabskie oraz zmodernizowano sposób prowadzenia rachunkowości. Największą chyba rewolucją w ekonomice państwa było wprowadzenie podatku w formie pieniędzy na miejsce podatku w naturze. Próby zmian w tej dziedzinie podejmowali także poprzednicy emira, ale tylko Amanullahowi powiodło się to tak skutecznie, że system ten pozostał na stałe. Pieniężna forma podatku miała kilka zalet. Po pierwsze, poprzez swoją „konkretność” przyczyniła się do zmniejszenia korupcji²⁷ i znacznego wzrostu zasobności kasy państwowej²⁸. Posiadanie gotówki umożliwiło finansowanie takich obszarów aktywności Amanullaha jak edukacja czy komunikacja. Po drugie, zaistnienie stałego i oczywistego systemu podatkowego wzmocniło pozycję rolnictwa — rolnik z góry wiedział ile ma zapłacić i pozwalało mu to na prowadzenie plano-

²⁴ From Khan Bahadur Hafiz Saifullah Khan, British Agent at Kabul to Major W.G. Neal, Deputy Secretary to the Government of India in the Foreign and Political Department, Simla, 7th May 1919, F.O.371, No. 314/96666/371/3990. Translation of a Letter from Mahmud Tarzi, Afghan Foreign Minister, to Khan Bahadur Saifullah Khan, British Agent at Kabul, 6th May 1919, F.O.371, No. 314/96666/371/3990.

²⁵ L.B. P o u l l a d a, odnalazł dwa zbiory przepisów, natomiast według uzyskanych przez niego informacji były co najmniej cztery takie zbiory.

²⁶ Pełna lista znajduje się w: L.B. P o u l l a d a, op. cit., s. 99-103.

²⁷ Brzmi to może paradoksalnie, gdyż w zasadzie wygodniej jest dawać i przyjmować łapówkę w pieniądzu. Jednak w Afganistanie przez wieki jako łapówkę dawano coś cennego, np. broń, dywan czy wierzchowca.

²⁸ W efekcie tak prowadzonej polityki podatkowej nastąpił wzrost dochodów państwa. W 1926 roku dochody Afganistanu szacowano na 2 500 000 funtów. G. M a c M u n n, *Afghanistan from Darius to Amanullah*, London 1929, s. 312.

wej gospodarki. Po trzecie, taki system podatkowy umożliwiał konstruowanie rocznych planów budżetowych²⁹.

Paradoksalnie reformy Amanullaha w dziedzinie podatków przysporzyły mu także sporo kłopotów. Problemy wiązały się z plemieniem Ghilzai. Plemię to prowadziło koczowniczy tryb życia i parało się handlem. Zimą docierali daleko na południe w głąb Indii, handlując suszonymi owocami, orzechami, wełną i skórami karakułowymi. Wracając do Afganistanu przywozili z Indii broń, wyroby metalowe i tkaniny. Ghilzai posiadali stada wielbłądów, kóz i owiec, za które do czasów Amanullaha płacili jedynie minimalny podatek, gdyż nikt nie wiedział ile zwierząt mają. Aby ukrócić proceder płacenia podatków „na oko”, Amanullah zarządził przeprowadzenie spisu pogłowia zwierząt. Pierwszy, próbny spis, objął właśnie stada należące do plemienia Ghilzai. Wywołało to niezadowolenie i opór ze strony członków tego plemienia.

Wprowadzenie nowej reformy podatku zbiegło się z reformą pieniądza. Amanullah wprowadził do obiegu nowy pieniądz — afgani, który zastąpił dotychczasowe rupie. Ta nowa moneta zawierała 90% srebra i dość szybko zyskała zaufanie, a także korzystny kurs wymiany z rupią indyjską³⁰.

Przeprowadzono także reformę ceł na towary importowane. Wprowadzono trzy kategorie towarów i zróżnicowano cło. W pierwszej grupie znalazły się takie artykuły jak literatura religijna i materiały wojskowe, które zostały całkowicie zwolnione z cła. W drugiej umieszczono luksusowe towary pochodzenia europejskiego, na przykład miód, cukier, karty, papierosy, marmur czy obrazy, które obłożono 100% cłem. Do trzeciej grupy zaliczono towary nieluksusowe, z których każdy był cłony inaczej. W grupie tej znalazły się, między innymi, tak zwane rzeczy użytkowe jak buty, ropa czy nafta, na które cło wynosiło 25%. Cło na herbatę wynosiło 40%, a na ubrania 15%³¹.

Mankamentem afgańskiego systemu finansowego przy wprowadzeniu podatku w postaci pieniądza i nowej waluty, był brak systemu bankowego. Na terenie Afganistanu za czasów Amanullaha nie funkcjonował żaden ani prywatny, ani państwowy bank. W 1924 roku pojawił się pomysł uruchomienia banku. Plany te przekreślił wybuch rebelii w prowincji Chost, a konieczność uspokojenia sytuacji po jej stłumieniu przekreśliła te zamierzenia. Do planów otwarcia banku powrócono w 1928 roku lecz i tym razem skończyło się niczym. Co ciekawsze, podczas drugiej próby uruchomienia banku w Afganistanie władze afgańskie zwróciły się o opinię do Brytyjczyków. Plan został poparty, wprowadzie niezbyt entuzjastycznie, przez brytyjskie Foreign Office³².

²⁹ Pierwszy afgański budżet powstał w 1922 roku. Należy tutaj podkreślić, że po raz pierwszy doszło do rozdzielenia pomiędzy skarbem państwa i prywatnymi funduszami emira. „The Times”, z. 21 listopada 1922.

³⁰ G. M a c M u n n, op. cit., s. 311-313.

³¹ I k b a l A l i S h a h, *The Tragedy of Amanullah*, London 1933, s. 162-163.

³² Na drodze do stworzenia w Afganistanie banku, poza przypadkami losowymi — rebelia w prowincji Chost i upadek Amanullaha — wpływ miały też takie czynniki jak wątpliwości co do tego rodzaju przedsięwzięć na gruncie religijnym oraz fakt skupienia znacznych kapitałów w rękach Hindusów i Żydów. Warto tutaj zaznaczyć, że niezależnie od działań i planów władz afgańskich, także bolszewicy podjęli działania na tej niwie. Radzieckie przedstawicielstwo w Kabulu czyniło starania o uznanie oddziału Centralnego Banku Azjatyckiego działającego przy przedstawicielstwie. Oddział ten funkcjonował jedynie jako punkt wymiany pieniędzy (coś na kształt kantoru), natomiast nie miał uprawnień do prowadzenia normalnej działalności bankowej (Diary of the Military Attaché, British Legation, Kabul, for the Week Ending 6th November 1925, OIOC, No. 4240/L/P&S/10/1120;

Poza działalnością związaną z reformowaniem obiegu pieniędzy, Amanullah dążył także do ożywienia przemysłowego w Afganistanie. Szczególny nacisk kładziono na rozwój przemysłu lekkiego. Podczas swojej europejskiej podróży emir czynił zakupy urządzeń do garbarni, cementowni, olejarni, cukrowni, mleczarni, fabryk prochu, mydła, tekstyliów, lodu i wyrobów z drewna. Dużo uwagi poświęcono rozwojowi przemysłu tekstylnego. Wynikało to z przekonania o konieczności zaspokojenia potrzeb Afganów tak, aby nie sprowadzali tkanin z zagranicy. Przykładem zapotrzebowania poddanych emira na materiały były turbany. Do zamotania jednego potrzeba było około 7 metrów tkaniny. Przy liczącej około 6 mln męskiej populacji oznaczało to importowanie około 42 mln metrów materiału. Stąd też, z jednej strony stawianie na rozwój przemysłu tekstylnego, a z drugiej działania na rzecz rezygnacji Afganów z turbanów na korzyść kapeluszy³³.

W związku z działaniami na rzecz rozwoju przemysłu w Afganistanie i integracji kraju, emir podjął próby usprawnienia komunikacji, szczególnie wewnątrz kraju. W tym celu podjęto próbę wybudowania Wielkiej Drogi Północnej, która miała połączyć północną i południową część kraju. Próba nie powiodła się, a do realizacji tego planu doszło dopiero w 1932 roku za panowania Nadir Szacha. Udało się natomiast uruchomić drogę z Kabulu do Peszawaru. Jednocześnie udostępniono dla ruchu samochodowego drogi będące do tej pory ścieżkami karawan. Takiej modernizacji uległy trasy z Kabulu do Kandaharu i z Kandaharu do Heratu. W związku z rozbudową szlaków komunikacyjnych w Kabulu, Kandaharze, Dżalalabadzie i Heracie wybudowano hotele³⁴. Obok rozbudowy dróg kołowych planowano również budowę sieci kolejowej. W kwestii kolei zarysowała się pewna rozbieżność opinii. Zatrudniani przez władze afgańskie inżynierowie — Amerykanie, Rosjanie i Niemcy — projektowali linie, które wychodziły na zewnątrz Afganistanu — do Indii i Azji Środkowej. W tej materii Amanullah postępował zgodnie z zaleceniami Abdur Rahmana Khana i optował za budową linii przede wszystkim wewnątrz kraju z Kabulem jako centrum. W tym celu wybudowano nawet w stolicy niewielką stację kolejową. Z niej pierwsza linia miała biec do Dar-ul-Aman³⁵, a stamtąd do Dżalalabadu. Dopiero pod koniec panowania Amanullaha, w Afganistanie pojawiła się grupa francuskich inżynierów pod kierunkiem Michela Clemenceau i Pierre'a Makcheefa. Grupa ta prowadziła prace w lecie 1928 roku, a w ich efekcie powstał plan budowy linii z Kabulu do Kandaharu i Heratu³⁶. Utrata władzy i abdykacja Amanullaha ostatecznie przekreśliły zamiary

J. P o t o c k i, *Afghanistan Looks Abroad*, [w:] „Foreign Affairs”, October 1928, t. VII, s. 113). Ostatecznie pierwszy bank w Afganistanie został otwarty w 1931 roku.

³³ V. G r e g o r i a n, *The Emergence of Modern Afghanistan. Politics of Reform and Modernization, 1880-1946*, Stanford 1969, s. 247.

³⁴ L. B. P o u l l a d a, op. cit., s. 139.

³⁵ Dar-ul-Aman było realizacją idei budowy nowej stolicy państwa niedaleko Kabulu. Z założenia miało to być miasto pod każdym względem doskonałe. W chwili rozpoczęcia budowy emir oświadczył, iż zamieszkiwać tam będzie zdrowe społeczeństwo — obowiązywać miały przepisy sanitarne, sprzątanie ulic i użytkowanie czystej wody. W mieście tym Amanullah wybudował wiele gmachów państwowych, między innymi monumentalny budynek parlamentu. Powstały tam także wille członków rodziny królewskiej i wysokiej rangi urzędników. Dar-ul-Aman z Kabulem łączyła kolej wąskotorowa. Po upadku Amanullaha miasto utraciło status stolicy państwa, urzędy powróciły do Kabulu, a wąskotorówka przestała kursować.

³⁶ Prace tej ekipy były skrzętnie obserwowane przez Brytyjczyków, którzy interesowali się wszystkim co dotyczyło Afganistanu w kontekście możliwości ataku Rosjan na Indie. Demiofficial letter from Sir Trevor Dawson, British Chargé d'Affaires in Paris, to Sir Edward Crowe, Director of the

budowy tej linii. Brak osiągnięć w dziedzinie kolejnictwa za czasów Amanullaha przeciągnął się na lata panowania następnych władców i czasy republiki demokratycznej. W efekcie Afganistan nie ma linii kolejowych do dnia dzisiejszego³⁷.

Zupełną nowością jaką zaprowadził w Afganistanie Amanullah była komunikacja lotnicza. Emir uległ fascynacji lotnictwem podczas III wojny afgańsko-brytyjskiej³⁸. Od zakończenia tego konfliktu emir zabiegał o zakup lub otrzymanie samolotów od któregoś z państw europejskich. Marzenia Amanullaha zostały częściowo zrealizowane w 1924 roku, kiedy to władze radzieckie sprzedały mu pięć samolotów. Maszyny te zostały przyprawione do Kabulu przez radzieckich pilotów³⁹. Następnym zakupem były trzy Junkersy od Niemców i dwie maszyny od Brytyjczyków. W 1928 roku uruchomiono pierwszą linię lotniczą łączącą Taszkient z Kabulem. Linię obsługiwały Junkersy pilotowane przez Rosjan. W tym samym roku radziecki pilot dokonał przelotu na trasie Kabul-Kandahar-Herat⁴⁰. Również niemiecka Lufthansa była zainteresowana zaferowaniem swoich usług Afganom — uruchomieniem połączenia na trasie Kabul-Teheran, a i Brytyjczycy przedstawili swoją ofertę otwarcia komunikacji powietrznej pomiędzy Kabulem a Indiami⁴¹. Emir rozważał także utworzenie agencji do spraw lotnictwa cywilnego. Przeprowadzał nawet na ten temat rozmowy z Turkami, którzy mieli doświadczenia w tej dziedzinie gdyż taka instytucja funkcjonowała w ich kraju⁴². Obalenie Amanullaha przekreśliło także i te plany emira, a komunikacja lotnicza w Afganistanie została ponownie uruchomiona dopiero po II wojnie światowej.

Należałoby na chwilę zatrzymać się nad kwestią zakupów samolotów od Rosji Radzieckiej. Pierwsze samoloty pochodziły właśnie z tego kraju, ale po pierwszej transakcji zaczęto poszukiwać i innych kontrahentów. Dlaczego tak się stało? Jak się wydaje przesyłało tutaj przeczcucie emira co do zagrożenia wynikającego ze zbyt bliskiej współpracy z Rosją Radziecką i świadomość pewnych mechanizmów stosowanych przez Rosjan. Władze radzieckie sprzedawały samoloty na niezwykle korzystnych warunkach. Przekazywanym maszynom towarzyszyli piloci i obsługa naziemna, która zapewniała prawidłowe funkcjonowanie sprzętu. Oznaczało to powstanie zwartej grupy Rosjan (bolszewików), charakteryzujących się zaufaniem władz radzieckich, a przy tym przekonanych komunistów. Piloci i mechanicy z czasem wstępowali na służbę rządu kraju w którym przebywali, ale wszelkie

Foreign Division of the Department of Overseas Trade, September 18, 1928, OIOC, L/P&S/10/1928, Afghan Series, Serial No. 117.

³⁷ *National Atlas of the Democratic Republic of Afghanistan*, Warszawa 1984, *Map: Transport*, s. 27.

³⁸ Fascynacja Amanullaha była chwilami nieproporcjonalna do osiągnięć lotnictwa brytyjskiego w tym konflikcie. G.N. Molesworth, naoczny świadek „wyczynów” brytyjskiego lotnictwa, tak pisał na ten temat: „RAF był wyposażony przede wszystkim w przestarzałe i zużyte B.E.2Cs („Camele”) — — Rozpadały się i miały tak małą moc silnika, że nie były w stanie przelecieć nad głównym masywem Chajbaru. Z tego też powodu trzeba było latać dolinami. W rezultacie piloci doświadczali czegoś nowego — byli ostrzeliwani przez członków plemion ze szczytów ponad sobą” G.N. M o l e s w o r t h, *Afghanistan 1919. An Account of Operations in the Third Afghan War*, New York 1962, s. 54. Zauroczenie emira samolotami i lataniem było tak duże, że w 1925 roku Amanullah razem z ministrami odbył lot nad Kabulem.

³⁹ „Prawda” z 5 października 1924.

⁴⁰ „Izwestia” z 15 stycznia 1928. „Izwestia” z 27 czerwca 1928; J. P o t o c k i, op. cit., s. 113.

⁴¹ Telegram from the Secretary of State for India, London, to the Government of India, April 20, 1928, OIOC, No. 1057/L/P&S/10/1203P135, 1927.

⁴² „L’Asie Française”, wrzesień-październik 1928, s. 322.

rozkazy otrzymywali z Moskwy. W ten sposób powstawało coś, co Brytyjczycy określali mianem *avio-cells*⁴³. Rozbudowa *avio-cells* w Afganistanie, która zapewne zaniepokoiła Amanullaha, była na tyle intensywna, że w 1925 roku było 26 pilotów, a sześciu następnych oczekiwano w najbliższym czasie⁴⁴.

Amanullah podjął też reformy w dziedzinie edukacji; miały one stanowić podstawę modernizowania innych dziedzin życia i zapewnienia trwałości zmian. O pożytkach i nadziejach związanych z podnoszeniem poziomu wykształcenia w Afganistanie tak pisał Joseph P o t o c k i: „Dzięki szkołom utworzonym przez emira, — — pokolenie Afganów wkrótce dorośnie — — będą oni przydatni we wspomaganie rozwoju ich kraju według założeń poczynionych przez niewielką grupę patriotów, na czele której stał Amanullah”⁴⁵.

Przeprowadzenie reform w tej dziedzinie życia było skomplikowane nie tylko ze względu na konieczność wprowadzenia czegoś nowego, ale także z uwagi na fakt, iż dotychczas edukacja znajdowała się w rękach duchownych muzułmańskich. Prowadzona przez nich nauka z reguły sprowadzała się do uczenia się na pamięć kilku świętych tekstów i instrukcji.

Reformy Amanullaha w dziedzinie oświaty miały objąć całość szkolnictwa — od szkół podstawowych po wyższe. Emir dążył do objęcia obowiązkiem szkolnym wszystkich dzieci od 6 do 11 roku życia. Nauka we wszystkich typach szkół i na każdym poziomie miała być bezpłatna, a uczniowie szkół średnich mieli otrzymywać stypendia zachęcające ich do dalszej nauki. Jednakże na realizację tych ambitnych planów Amanullah nie miał pieniędzy, a także natykał się na opór społeczeństwa w tej materii. W roku 1928 w afgańskich szkołach podstawowych było 40 000 uczniów⁴⁶.

Działalność na rzecz zreformowania i unowocześnienia systemu szkolnictwa Amanullah rozpoczął od zwolnienia egipskich i tureckich nauczycieli i poszukiwania nowych z Europy. Podjęto rokowania z Francją na temat powołania stałej francuskiej misji oświatowej w Afganistanie. Nie czekając na zakończenie tych rozmów, a wykorzystując fakt obecności w Afganistanie francuskiej misji archeologicznej pod kierunkiem profesora paryskiej Sorbony, Alfreda Fouchera, powierzono mu stworzenie systemu oświatowego na poziomie wyższym⁴⁷. W efekcie jego działalności powstały trzy szkoły średnie, wzorujące się na Habibiya College i szkołach europejskich. Zasadnicza różnica pomiędzy szkołami polegała na obowiązujących w nich językach. W 1922 roku powstała szkoła Amaniyeih. Jej funkcjonowanie było wzorowane na szkołach francuskich i obowiązywał w niej język francuski. W Amaniyeih uczyło pięciu Francuzów (w tym jedna kobieta) i dwunastu Afganów⁴⁸. W 1923 roku powstała szkoła Amani⁴⁹, której program był oparty na wzorach niemieckich. Obowiązywał język niemiecki. Na czele stał dr Iven, a wśród nauczycieli było trzech Niemców i kilku Afganów. W kilka lat

⁴³ Enclosure to Stockholm Despatch: Article in Stockholms-Tidningen, 17th September 1925 on „Bolshevist Propaganda in Asia” (translation), F.O.371, No. 5480/371/11011.

⁴⁴ Satish G a n j o o, *Soviet Afghan Relations*, Delhi 1990, s. 25.

⁴⁵ J. P o t o c k i, op. cit., s. 114.

⁴⁶ V. G r e g o r i a n, op. cit., s. 242.

⁴⁷ L. M a r i n, *L’Afghanistan et la France*, „L’Asie Française”, lipiec 1923, s. 223.

⁴⁸ V. G r e g o r i a n, op. cit., s. 239.

⁴⁹ Zarówno nazwa *Amani*, jak i *Amaniyeih*, pochodziła od imienia Amanullaha. Po upadku emira zmieniono ich nazwy. *Amaniyeih* została przemianowana na *Lycée Istiklal* (Niepodległość), a *Amani* — *Najat* (Wyzwolenie).

później (1927) powstała trzecia szkoła Ghazi, oparta na systemie angielskim i z językiem angielskim jako obowiązującym. Poza tymi trzema szkołami Amanullah powołał do życia także inne placówki oświatowe. W 1924 roku powstała czteroletnia *Maktab-i-hukkam* (szkoła administracji na poziomie szkoły średniej). W szkole tej szczególnie nacisk kładziono na arytmetykę, rachunkowość, techniki administracyjne, prawo administracyjne oraz naukę tureckiego jako drugiego języka⁵⁰. Powstały także szkoły, których celem była nauka języków obcych. W szkołach tych uczono angielskiego, francuskiego, niemieckiego, rosyjskiego i tureckiego. Obok nich powstały szkoły zawodowe kształcące telegrafistów, księgowych, murarzy i dmuchaczy szkła.

W 1928 roku powstał *college*, w którym według założeń mieli kształcić się absolwenci czterech afgańskich szkół średnich. Po ukończeniu *college'u* część młodych Afganów miała kontynuować naukę w szkołach wyższych za granicą⁵¹. Wśród wysyłanych za granicę znajdowali się nie tylko studenci, ale także uczniowie szkół średnich. Od 1921 roku w Lycée Michelet w Paryżu uczył się syn Amanullaha, Hidayatullah Khan, i czterdziestu czterech innych młodych Afganów, przede wszystkim z rodzin arystokratycznych⁵². W 1922 roku wysłano do Niemiec czterdziestu studentów afgańskich. Poza tym młodzi Afganiec zdobywali wykształcenie w Turcji, Persji, Szwajcarii i Wielkiej Brytanii⁵³. Emir planował wysłanie za granicę 300 studentów, z czego 100 do Europy i 200 do Indii. Plany te nie zostały zrealizowane, m.in. z powodu wysokich kosztów — przy ostrożnych szacunkach około 50 000 funtów rocznie⁵⁴. Innym powodem fiaska tych ambitnych planów była postawa Wielkiej Brytanii. Brytyjczycy ze swej strony podejmowali wiele zabiegów by zniechęcić stronę afgańską do zbyt licznego wysyłania Afganów na studia. Przekonywali o kosztowności studiów na Wyspach, nieprzydatności zdobytej na nich wiedzy w warunkach kraju azjatyckiego, a przede wszystkim robili wszystko, by nie finansować afgańskich studentów⁵⁵.

Pisząc o reformach i planach Amanullaha w oświacie nie można pominąć kwestii szkolnictwa dla dziewcząt i w ogóle pozycji kobiety w Afganistanie, kraju muzułmańskim. Była to kwestia tym bardziej istotna, że Amanullah uważał, iż „podstawą przyszłej struktury nowego Afganistanu będzie emancypacja kobiet”⁵⁶.

Na poglądy Amanullaha w kwestii kobiecej wpływ miała osobowość jego żony — królowej Sorai, kobiety światłej i wykształconej. Innym źródłem inspiracji

⁵⁰ Wprowadzenie języka tureckiego do programu tej szkoły wynikało z zamiaru oparcia administracji afgańskiej na wzorach tureckich. „L'Asie Française”, styczeń 1922, s. 45. I k b a l A l i S h a h, *Afghanistan of the Afghans*, London 1928, s. 239.

⁵¹ Plany utworzenia uniwersytetu w Afganistanie zostały zdecydowanie zablokowane przez konserwatywne kręgi religijne. Emir zamierzał powołać uniwersytet przy pomocy Francuzów, usuwając tym samym tak daleko jak to tylko możliwe, wpływy brytyjskie i radzieckie na administrację afgańską. Telegram from His Britannic Majesty's Minister at Kabul to Secretary of State for Foreign Affairs, India Office, Simla, 12th June 1922, OIOC, No. 3554/L/P&S/10/1015.

⁵² „The Times” z 10 października 1921.

⁵³ I. A. S h a h, op. cit., s. 171.

⁵⁴ V. G r e g o r i a n, op. cit., s. 242.

⁵⁵ From A. Hirtzel, India Office, to F.H. Humphrys, 4th January 1922, OIOC, No. 1568/L/P&S/10/1015. From J.D. Gregory, Foreign Office, to Lieutenant-Colonel F.H. Humphrys, 1st January 1923, OIOC, No. 69/L/P&S/10/1015. F.H. Humphrys, British Legation Kabul, to the Earl of Balfour, 29th July 1922, OIOC, No. 3554/L/P&S/10/1015.

⁵⁶ R. W i l d, *Amanullah, ex-King of Afghanistan*, London 1932, s. 68.

emira były relacje Afganów, którzy zdobywali wiedzę wojskową w Paryżu i opowiadali, że Europejki same wychodzą z domu, a co więcej pracują w służbie państwowej.

Program edukacji dziewcząt podjęto w 1921 roku; z przyczyn kulturowo-religijnych nie stanowił on części składowej ogólnego systemu oświatowego. Miał to być system autonomiczny, któremu patronowała królowa Soraya i jej matka, ale obejmujący obowiązkowo wszystkie dziewczęta. W 1921 roku otwarto Essmat — pierwszą szkołę dla dziewcząt⁵⁷, a w 1928 roku uczyło się w niej około 800 uczennic. Niektóre z Afganek zyskały możliwość kontynuacji nauki na poziomie średnim — w 1928 roku Amaniyeh przyjęła pierwsze uczennice. Grupa dziewcząt z Afganistanu wyjechała także pobierać nauki za granicą, przede wszystkim w Turcji, Francji i Szwajcarii. Córka Amanullaha, księżniczka Sultanjan, uczęszczała do szkoły w Berlinie⁵⁸.

Plany wprowadzenia obowiązku szkolnego dla dziewcząt były elementem w znacznie szerszym programie poprawy statusu kobiety w społeczeństwie afgańskim. Do chwili objęcia władzy przez Amanullaha pozycja i prawa kobiety afgańskiej, szczególnie w miastach, były znacznie ograniczone. Pragnąc poprawić pozycję kobiety w 1921 roku przyjęto Prawo Rodzinne, które regulowało kwestie zaręczyn i małżeństwa, a także dawało żonie prawo zaskarżenia męża do sądu jeżeli nie postępował on zgodnie z Koranem⁵⁹. Poza Prawem Rodzinnym, prawnie uregulowano konieczność wyrażenia zgody na małżeństwo przez kobietę. Zaproponowano wprowadzenie minimalnego wieku, w którym wolno zawrzeć ślub — 22 lata dla chłopaka i 18 dla dziewczyny. W obszarze działań pozaprawnych⁶⁰ prowadzono akcję propagandową na rzecz odrzucenia przez kobiety welonu i *pardahu*⁶¹. Naciski w tej materii dotyczyły najczęściej członków rządu. Propagowano noszenie zmodyfikowanych syryjskich *jaszmaków* zamiast welonów zakrywających całe ciało — *czadri* lub *burga*. Walka z tymi elementami życia afgańskich kobiet była ułatwiona między innymi poprzez obecność w Kabulu znacznej liczby Turczynek, które nie tylko odrzuciły welony, ale także przyjęły zachodni sposób ubierania się. Podobną rolę spełniały także młode Rosjanki, które paradowały po ulicach Kabulu upudrowane i umalowane. Nosiły krótkie spódnice i pantofle na wysokich obcasach, propagując w Afganistanie zupełnie nową modę⁶². Propagatorką nowego sposobu ubierania się była sama królowa Soraya. Wszystko to doprowadziło do tego, że w październiku 1928 roku grupa około 100 Afganek zdjęła welony⁶³.

Działalność na rzecz poprawy pozycji kobiety afgańskiej prowadzona była także na łamach prasy. W 1921 roku królowa Soraya założyła pierwszy magazyn dla kobiet, ukazujący się co tydzień. Magazyn ten nosił tytuł „Irszad-i-Niswan”

⁵⁷ W swoich planach Amanullah przewidywał utworzenie dalszych pięciu szkół dla dziewcząt.

⁵⁸ „L'Asie Française”, marzec 1928, s. 134.

⁵⁹ *Code Familial Afghan*, [w:] J. C a s t a g n é, *Notes sur la politique extérieure de l'Afghanistan depuis 1919*, „Revue du Monde Musulman”, grudzień 1921, Paris, *Annexe II*, s. 55-58.

⁶⁰ Żaden z tych symboli i elementów odseparowania świata kobiecego i męskiego nie został prawnie zakazany w Afganistanie.

⁶¹ *Purdah* to dosłownie „zastona, kurtyna”, zwyczajowo oddzielająca kobietę od mężczyzny, który nie jest jej bliskim krewnym. Welon to element ubioru osłaniający albo twarz kobiety albo całą postać, jeżeli pokazuje się publicznie lub w obecności mężczyzny, który nie jest jej bliskim krewnym.

⁶² R. W i l d, op. cit., s. 87.

⁶³ C. M o r r i s h, *Afghanistan in the Melting Pot*, Lahore 1930, s. 7-8.

(„Przewodnik kobiet”), a wydawcą była matka królowej. Na łamach „Irszad-i-Niswan” zamieszczano zarówno artykuły poświęcone problemom socjalnym i roli kobiety w społeczeństwie, jak i porady w rodzaju — jak zrobić puder⁶⁴. Publikacje dotyczące kobiet ukazywały się nie tylko w „Irszad-i-Niswan”. Niewielka grupa Afganek drukowała swoje artykuły, m.in. w „Aine-ye-Irfan” („Zwierciadło wiedzy”), magazynie Ministerstwa Edukacji. Ich artykuły były poświęcone udziałowi kobiet w wojnie o niepodległość (III wojna afgańsko-brytyjska), historycznej roli kobiet w islamie, postępowi feminizmu w Egipcie czy miejscu kobiet w Europie.

Chwytem propagandowym na rzecz kobiet w zupełnie nowym stylu był przelot samolotem grupy Afganek nad Kabulem⁶⁵.

Trzeba tu podkreślić pewną mądrość Amanullaha jeżeli idzie o kwestię kobiecą. Podejmowane działania były obliczone na długofalowy efekt, a nie spektakularne natychmiastowe fajerwerki. Postępując w ten sposób emir liczył się z nastawieniem swoich poddanych i ogólnym stopniem rozwoju społeczeństwa afgańskiego. Zdawał sobie sprawę, że jeżeli reformy mają przynieść efekty, to muszą być wprowadzane ewolucyjnie, a nie rewolucyjnie. Odmienną politykę w kwestii kobiecej przyjęły władze radzieckie, które w muzułmańskiej Azji Środkowej wprowadziły takie samo prawo dotyczące rodziny jak i w innych częściach państwa radzieckiego, nie biorąc pod uwagę specyfiki regionu. Spowodowało to opór społeczności muzułmańskiej, a o wprowadzeniu nowych praw w życie przesądziła siła, jaką dysponowały władze ZSRR⁶⁶.

Amanullah, po doświadczeniach z okresu przejmowania władzy i III wojny afgańsko-brytyjskiej, podjął próbę zreformowania i unowocześnienia regularnej armii. Pierwsze doświadczenia, co do kondycji afgańskiej armii emir zebrał w czasie walki o władzę z bratem i wujem. O jego zwycięstwie przesądził fakt zapowiedzi podwyżki żołdu z 14 do 20 rupii miesięcznie, podczas gdy Nasrullah Khan (wuj Amanullaha) obiecał podwyżkę jedynie o 3 rupie⁶⁷.

Pomocnikami i współpracownikami Amanullaha w reformowaniu armii byli Turcy⁶⁸ — najpierw Dżamal Pasza, później Fakhri Pasza, a w końcu Kazim Bey⁶⁹. Tureccy przybysze, szczególnie na początku, zostali przyjęci z pewnymi oporami ze strony afgańskiej kadry oficerskiej. Dopiero misja generała Kazim Beya spotkała

⁶⁴ „L'Asie Française”, styczeń 1922, s. 45.

⁶⁵ V. G r e g o r i a n, op. cit., s. 244.

⁶⁶ Szerzej te zagadnienia zostały omówione przez G.J. M a s s e l l a w pracy *The Surrogate Proletariat. Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929*, Princeton 1974.

⁶⁷ Telegram from the Agent to the Governor-General in the North-West Frontier Province, Peshawar, to the Secretary to the Government of India in the Foreign and Political Department, Delhi, 25th February 1919, F.O.371, No. 25/63630/371/3990.

⁶⁸ Pomoc w sprawach wojskowych dla Afganistanu ze strony Turcji została zagwarantowana w dwustronnym traktacie z 1921 roku. Artykuł VII tego traktatu stanowił: „Turcja zgadza się pomóc Afganistanowi wojskowo i wysłać instruktorów i oficerów. Misje nauczycieli i oficerów będą pracować przez minimum pięć lat, a po zakończeniu tego okresu, jeżeli Afganistan zazyczy sobie tego, zostanie wysłana nowa misja”. *Translation of Treaty of Alliance between Turkey and Afghanistan, Signed at Moscow, March 1, 1921, by Youssouf Kemal, Dr. Reza Mour and Muhammad Wali. Ratification Exchanged at Kabul, October 20, 1922*, [w:] L.W. A d a m e c, *Afghanistan, 1900-1923. A Diplomatic History*, Berkeley-Los Angeles 1967, s. 191-193.

⁶⁹ Telegram from His Majesty's Minister in Kabul to the Secretary of State for Foreign Affairs, London No. 32, January 12, 1929, OIOC, L/P&S/10/1288P53, Part 5, 1929.

się z aprobatą afgańskich wojskowych, ale przybycie jej zbiegło się z upadkiem Amanullaha, tak że nie zdążyła ona wykazać się. Obok Turków pojawili się instruktorzy i z innych krajów. Wśród nich byli Niemcy i Włosi. Rząd włoski wysłał w roku 1927 grupę doradców i instruktorów, którzy mieli szkolić afgańskich artylerzystów. Jednakże dominującą pozycję zajmowali oficerowie tureccy. Jednocześnie podjęto działania, których celem było wykształcenie własnej kadry wojskowej na odpowiednim poziomie. Grupa Afganów została wysłana do Rosji Radzieckiej na kursy pilotażu⁷⁰. Inni wojskowi afgańscy kształcili się we Francji i Włoszech. 50 oficerów afgańskich wysłano do Turcji na kursy wyższego szczebla⁷¹.

O ile w kwestiach takich jak reorganizacja struktury armii Amanullah bazował na Turcji, o tyle w kwestiach uzbrojenia czerpał, ile się dało, z Wielkiej Brytanii i Rosji Radzieckiej⁷². Jednakże te dwa państwa nie były jedynymi źródłami zaopatrzenia w broń dla Afganistanu. Do grona potencjalnych i realnych dostawców zaliczano Niemcy, Włochy i Francję⁷³. Z Niemiec, z koncernu Kruppa pochodziły urządzenia do fabryki amunicji⁷⁴, a z Mediolanu 100 ciężarówek i samochodów.

Współpraca z Turkami w reorganizacji armii zaowocowała powstaniem zupełnie nowej koncepcji afgańskich sił zbrojnych. Miały być one małe, efektywne, zdyscyplinowane, podporządkowane władzy centralnej, zdolne do zapewnienia wewnętrznego spokoju i budowane w oparciu o całe społeczeństwo, a nie tylko poszczególne plemiona. Pierwszym krokiem do stworzenia nowej armii miała być wymiana żołnierzy. Turcy radzili by zwolnić tych, którzy właśnie służą, bo są za starzy i objąć zaciągiem młodszych. Rekruci mieli otrzymywać niższy żołd (5 zamiast 20 rupii miesięcznie), ale za to dostawali gotowane posiłki, mundury i lepsze zakwaterowanie. Pomysły te spotkały się ze sprzeciwem ze strony oficerów afgańskich⁷⁵. By zachęcić żołnierzy do rezygnacji ze służby, zredukowano żołd z 20 do 14 rupii. Obok działań zamierzonych jak zmniejszenie żołdu, nastąpiły także efekty uboczne. Żołnierze nie tylko dostawali mniejszy żołd, ale jednocześnie nie otrzymywali gorących posiłków, gdyż oficerowie defraudowali pieniądze przeznaczone na ten cel. Jednocześnie pogorszeniu uległy warunki mieszkaniowe, gdyż zburzono stare baraki, a nowych nie wybudowano i żołnierzom przyszło zimować w namiotach.

⁷⁰ Wysyłanie Afganów do Rosji Radzieckiej także w odczuciach Amanullaha było ryzykownym przedsięwzięciem, gdyż „Może on powrócić do Afganistanu pełen rewolucyjnych idei i zawsze może być niebezpieczny dla swojego kraju”. Rozmowa Humphrysa z Amanullahem. From Humphrys, Kabul, to the Right Honourable Austen Chamberlain, 5th September 1925, OIOC, No. 3328/L/P&S/10/1101.

⁷¹ „L'Asie Française”, wrzesień-październik 1928, s. 322; „L'Asie Française”, styczeń 1929, s. 18.

⁷² Korzystanie z tych dwóch źródeł wiązało się ściśle z polityką zagraniczną Amanullaha lawirowania pomiędzy dwoma potężnymi sąsiadami.

⁷³ From Lieut. Colonel Humphrys to the Secretary to the Government of India in the Foreign and Political Department, Simla, Memorandum No. 307, dated Kabul, the 15th September 1923, OIOC, No. 3928/L/P&S/10/984. Telegram from His Britannic Majesty's Minister at Kabul to Secretary of State for Foreign Affairs, India Office, dated Kabul 19th July 1923, OIOC, No. 2767/L/P&S/10/984. From Miles W. Lampson, Foreign Office, to the Secretary to the War Office, Memorandum: Supply of Arms to Afghanistan, 23rd January 1923, OIOC, No. 352/L/P&S/10/984. T.F. Breen, British Embassy, Berlin, to Major-General sir F.R. Bingham, Inter-Allied Commission of Control, Berlin, December 19th, 1922, OIOC, No. 11/L/P&S/10/984.

⁷⁴ Więcej informacji na temat stosunków i współpracy afgańsko-niemieckiej można znaleźć w: F.R. N i c o s i a, „Drang nach Osten” Continued? Germany and Afghanistan during the Weimar Republic, „Journal of Contemporary History” t. XXXII, 1997, nr 2.

⁷⁵ Secret Report on the Kabul Mission by Sir H.R. Dobbs, OIOC, L/P&S/10/809, 1919.

Dążąc do realizacji wizji armii afgańskiej zmieniono zasady poboru do niej. Za czasów Abdur Rahmana Khana wprowadzono system *qaumi*. Polegał on na tym, że każde plemię i wieś musiały dostarczyć odpowiednią liczbę rekrutów. Habibullah dokonał modernizacji, wprowadzając *haszt nafari*, system, który można by określić „co ósmy”. Polegał on na tym, że każda społeczność musiała wystać co ósмого mężczyznę jako rekruta. Te dwa systemy umożliwiały wysyłanie do wojska ludzi niepełnowartościowych lub wyrzutków społeczności, którzy jednocześnie otrzymywali wynagrodzenie. Sprawiało to, że poborowy zachowywał lojalność przede wszystkim wobec swojej społeczności, a nie wobec władz centralnych. Przy tych systemach niezwykle istotne miejsce zajmowały tradycyjne elity wsi i plemion, które kontrolowały kwestie poboru, a każdy wiedział gdzie jest jego miejsce w społeczności.

Amanullah w swoich reformach armii odrzucił oba systemy i zastąpił je *piszk*, oparty na loterii. W zamierzeniach ten typ poboru miał przyczynić się do budowania poczucia jedności narodowej i lojalności przede wszystkim wobec władzy centralnej. Jednakże ten nowy sposób poboru naruszył pewne istotne dla społeczeństwa afgańskiego zasady. Przede wszystkim sprawił, że o wewnętrznych sprawach wspólnoty miał decydować ktoś z zewnątrz. Zakłóciło to dotychczasowe mechanizmy i otworzyło nowe obszary korupcji. Sprawilo że elity lokalnych społeczności straciły jeden z obszarów sprawowania władzy. Naruszenie dotychczasowych zasad spowodowało, że wielu Afganów nie podporządkowało się wprowadzonym nowinkom i odmówiło służenia w armii. Zmusiło to Amanullaha do poszukiwania rekruta wśród mniejszości etnicznych⁷⁶.

Dążąc do modernizacji kraju, Amanullah podjął próby reorganizacji tej sfery życia, która łączyła się z religią. W przypadku Afganistanu jako kraju muzułmańskiego, kwestie religijne były niezwykle istotne⁷⁷. Przede wszystkim należy podkreślić, że Amanullah był pobożnym i praktykującym muzułmaninem, chociaż w celach propagandowych jego oponenti zarzucali mu niewierność lub przynależność do jednej z sekt islamskich⁷⁸. Emir odznaczał się głęboką wiedzą religijną

⁷⁶ G. M a c M u n n, op. cit., s. 330.

⁷⁷ W Afganistanie religia, a w zasadzie jej przedstawiciele przenikali wszelkie obszary życia i funkcjonowania kraju. W dużych ośrodkach miejskich oddziaływali na elity polityczne, intelektualne i finansowe. Na prowincji, we wsiach i wśród plemion funkcjonowali mułlowie, którzy byli nie tylko przekazicielami religii, ale także stanowili siłę ekonomiczną i polityczną. Także społeczności nomadyczne i półnomadyczne miały swoich mułłów. W armii mułlowie zajmowali specyficzne miejsce. Nie tylko istniało coś na kształt kapelanów wojskowych, lecz także poszczególni szeregowcy i oficerowie wybierali sobie duchowego przewodnika — kształtowała się pomiędzy nimi relacja uczeń-nauczyciel. L. D u p r e e, *Political Uses of Religion: Afghanistan*, [w:] *Churches and States: The Religious Institution and Modernization*, wyd. K.H. S i l v e r t, New York 1967.

⁷⁸ Zarzut przynależności do sekty Ahmadiyah zarzucili emirowi przywódcy rebelii w prowincji Chost, Abdull Khan i Mułła-i-Lang (Kulawy Mułła). *Deutsches Auswaertige Amt, Bonn, Germany, Inner Politik, Parlaments und Parteiwesen Politik 5, vol. 2, Grobba letter, 969, K.nr.135, Kabul, May 25, 1925*, [w:] L.W. A d a m e c, *Afghanistan's Foreign Affairs to the Mid-Twentieth Century Relations with USSR, Germany, and Britain*, Tucson 1974, s. 90. Chodziło tu o sektę założoną w 1889 r. w Qadian (Pendżab, Indie) przez Mirza Ghulam Ahmada. Jest to ruch raczej nieortodoksyjny. Popiera pokój, tolerancję, miłość i zrozumienie wśród wyznawców innych wyznań. Uznaje, między innymi, że śmierć i zmartwychwstanie Jezusa było udawane, a faktycznie uciekł on do Indii i tam zmarł w wieku 120 lat. Sekta ta uznaje, że *dżihad* wobec niewiernych ma być prowadzony metodami pokojowymi. Obecnie działa w 143 krajach Afryki, Azji, obu Ameryk i Europy, skupiając ponad 10 milionów członków. Internet, alislam.org, z 16 kwietnia 1997.

— znał nie tylko doskonale Koran, ale także historyczne uwarunkowania islamu. Posiadana wiedza pozwalała mu podejmować dyskusje z duchownymi muzułmańskimi i kwestionować pewne rzeczy, jak na przykład obostrzenia związane z ubiorem, jako nie wywodzące się z religii. Prowadzone z mułłami dysputy doprowadziły Amanullaha do konkluzji, że wielu z nich to ludzie niewykształceni i zacofani.

Kłopoty Amanullaha z mułłami zaczęły się z chwilą przejęcia przez niego władzy. W 1919 roku wszyscy najważniejsi mułłowie Afganistanu, którzy byli gorącymi zwolennikami Nasrullah Khana, wpadli niemal w szal na wieść o niesprawiedliwości jaka spotkała ich opiekuna — został uwięziony⁷⁹. Dalsze działania emira nastawione na ukrócenie korupcji, ograniczenie przywilejów, ciężką pracę i porządek administracyjny nie przysporzyły mu sympatii wśród mułłów. W społecznościach miejskich mułłowie, między innymi, rozwiązywali spory co przynosiło im znaczny dochód, a niekiedy wiązało się z przekupstwem. W ich odczuciu i przekonaniu porządki zaprowadzone przez Amanullaha mogły podkopać ich pozycję ekonomiczną i wpływy polityczne, a ich aktywność zepchnąć wyłącznie do spraw związanych z religią⁸⁰. W społecznościach wiejskich mułłowie zajmowali podobną pozycję jak w miastach, a na dodatek wzmocnioną przez inne przywileje, jak na przykład zbieranie podatków czy uczestniczenie w poborze do armii.

Innym polem spornym między emirem a mułłami była kwestia kobieca, a przede wszystkim sprawa zakrywania twarzy i prawa do obcięcia włosów⁸¹. Także edukacja była przyczyną niesnasek. Amanullah wprowadzając oświatę na wzór zachodni uważał, że nowoczesna nauka nie stoi w sprzeczności z islamem i nie zagraża religii. Jednocześnie starał się ograniczyć napływ ortodoksyjnych mułłów do Afganistanu. Między innymi zabronił „swoim” mułłom studiowania w Deoband w Indiach, w szkole muzułmańskiej, która cieszyła się opinią ortodoksyjnej⁸². Starał się także odsunąć od wpływów lub subsydiowania niektórych mułłów z Azji Środkowej uznawanych za ortodoksyjnych.

Rok 1928 przyniósł wybuch rebelii przeciwko Amanullahowi. Ogólnie mówiąc przyczyną rebelii było niezadowolenie i sprzeciw wobec reform wprowadzonych przez emira. Amanullah jeszcze próbował utrzymać się u władzy czyniąc pewne ustępstwa w kwestiach religijnych. 5 stycznia 1929 zapowiedział rezygnację z postępowych reform, m.in. odwołanie wprowadzonego systemu poboru do armii, czy urzędową prohibicję, oraz przyznanie pewnych przywilejów duchownym (np. mułłowie mogliby uczyć bez rządowego certyfikatu, a mułłowie przybywający do Afganistanu, nawet z Deoband, mieliby wolny wjazd do kraju)⁸³. Ustępstwa te jednak nie pomogły i 14 stycznia Amanullah abdykował na rzecz swojego starszego brata, Inayatullaha, który utrzymał się u władzy do 17 stycznia 1929.

Habibullah, który przejął władzę po Inayatullahu, odwołał część reform wprowadzonych przez Amanullaha. Między innymi zniósł przymusową służbę wojskową (każdy kto chciał służyć, mógł się zaciągnąć za 20 rupii miesięcznie i 64 funty

⁷⁹ Anuradha S a r e e n, *India and Afghanistan. British Imperialism vs. Afghan Nationalism, 1907-1921*, Dehli 1981, s. 105.

⁸⁰ Warto tutaj zauważyć, że niechęć do reform Amanullaha przejawiali przede wszystkim mułłowie starsi wiekiem o ugruntowanej pozycji. Natomiast młodsi byli bardziej otwarci i zdawali sobie sprawę, że pozycję i znaczenie mogą osiągnąć tylko dzięki swojej działalności.

⁸¹ I.A. S h a h, op. cit., s. 178.

⁸² Tamże; G. M a c M u n n, op. cit., s. 324.

⁸³ L.W. A d a m e c, op. cit., s. 143.

zboża), zlikwidował wszystkie podatki poza wynikającymi z *szariatu* i zamknął wszystkie szkoły utworzone przez Amanullaha.

Do kolejnej zmiany doszło po objęciu władzy przez Nadir Szacha, który próbował znaleźć drogę pomiędzy oczekiwaniami kleru muzułmańskiego a nowoczesnym państwem. Przykładem takiego działania może być Konstytucja przyjęta 31 października 1931. Przywracała ona część regulacji wprowadzonych przez Amanullaha, a w niektórych kwestiach szła nawet dalej — ani nie wspominała o nie-muzułmanach, ani nie nakładała na nich specjalnych podatków.

Mimo upadku reform Amanullaha jako całości, wprowadzone przez niego zmiany pozostały w różnych postaciach w życiu religijnym, społecznym i ekonomicznym Afganistanu. Zapewne gdyby udało się zrealizować wszystkie reformy emira, Afganistan mógłby pójść inną drogą i obecnie nie znajdowałby się w grupie najbiedniejszych i najsłabiej rozwiniętych krajów świata.

Jan Kozłowski — Gendarmerie in the Polish Kingdom in 1867-1880

Gendarmerie functioned as political secret police and was one of the pillars of the Russian rule in Poland. Using materials from the State Archives of the Russian Federation in Moscow, the author presents the organizational structure and activity of the Gendarmerie of the Warsaw District, transformed and strengthened after the January Uprising of 1863. The focus is on the analysis of reports made by chiefs of gendarmerie, who spied on Poles and controlled the civilian administration causing occasional conflicts with it.

Joanna Modrzejewska-Leśniewska — Emir the Reformer: Modernizing Policies of Amanullah, the Ruler of Afghanistan

The author presents systemic, economic and social reforms in Afghanistan initiated by Emir Amanullah during his reign in 1919-1929. Contrary to some historiographic claims to date, she stresses a comprehensive nature of the reforms, their successful implementation and attempts at adapting European patterns to the local traditions and customs. The sources of the article are reports of British diplomats mainly from the Public Record Office and the British Museum in London.

MATERIALS

Stanisław Wiech — The Report of the Warsaw Gendarmerie Chief about the Political Situation in the Kingdom of Poland 1868

The author presents the so-called political review, sent each year by the Police Chief in the Kingdom of Poland to St. Petersburg. The report contains informations concerning the political opinions of the Polish population, their attitudes towards the Russians etc. It covers various social strata: the nobles, the peasantry, town dwellers, the clerks, and the other social and professional groups. The editor's introduction brings useful informations concerning the Gendarmerie in the Kingdom of Poland and the archival material related to it.

Marek P. Deszczyński — Generals, money and factories. The Documents on the economic-military history of Poland

The author presents the protocol of the conference organized by the 2nd Vice-Minister of the Military Affairs and the Chef of the Army Administration, General Aleksander Litwinowicz, on 27th March 1937. The conference was devoted to the development of the Polish defense industry. The document is a testimony of the militarisation of the Polish economy. The author's conclusion is that Poland would be better prepared for the war, if proper political-economic decisions were made in 1937.